

XITIVISO XA MFUMO

HOFISI YA KHOMIXINI YA MINTIRHO YA VAAKI

Nomboro ya R. 1012 25 Mawuwana 2003

MILAWU YO TIRHANA NA SWIVILELO SWA VATIRHI EKA MINTIRHO YA VAAKI

Ku tivisiwa mahungu yo angarhela ya khomixini ya Mintirho ya Vaaki ehansi ka xiyenge xa 11 xa Nawu wa Khomixini ya Mintirho ya Vaaki, 1997 (Nawu wa 46 wa 1997), wu hlayiwa xikan'we na xiyenge xa 196 (4) (f) (ii) xa Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga, 1996 (Nawu wa 108 wa 1996), wu endle ntlawa wa Milawu leyi nga le ka Xedulu xa 1. Swi endlwiwe no sayiniwa ePitori hi siku leri ra Makume mbirhi ntlhanu ra Mawuwana 2003.

S. S. SANGWENI

Mutshama-xitulu

Khomixini ya Mintirho ya Vaaki

XEDULU 1

A. TINHLAMUSELO

Eka endlelo leri, handle ka loko vundzeni byi hlamusela hi ndlela yin'wana—

“**Khomixini**” swi vula khomixini ya Mintirho ya Vaaki leyi tumbuluxiweke hi ku landza xiyenge xa 196 (1) xa Vumbiwa;

“**Vumbiwa**”: swi vula vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga, 1996 (Nawu wa 108 wa 1996);

“**masiku**” swi vula masiku ya ku tirha;

“**vulawuri byo nyika matimba**” swi vula vulawuri lebyi hlamuseriwa eka xiyenge-ntsongo xa 1 (10 xa Nawu wa Mintirho ya Vaaki, 1994);

“**xivilelo**” swi ku ka u nga eneriseki mayelana na xiendlo xa ximfumo kumbe ku tluriwa hi muthori leswi tshikilelaka mutirhi eka vuxaka bya ntirho, ku nga katsiwi ku hlongoriwa ko ka ku nga ri enawini;

“**nhloko ya ndzawulo**” swi vula munhu loyi poso ya yena yi boxiweke eka Xedulu xa 1, 2 na 3 xa Nawu wa Mintirho ya Vaaki, 1994, kumbe munhu loyi a tirhaka swa nkarhinyana eka poso yeleyo;

“**Nawu wa Mintirho ya Vaaki**” swi vula Nawu wa Mintirho ya Vaaki, 1994 (Xitiviso xa 103 xa 1994);

“**nhlangano wa vatirhi lowu amukeriwaka**” swi vula minhlangano ya vatirhi hinkwayo leyi amukeriweke eka Huvo yo Kondletela ku Bindzula eka Mintirho ya Vaaki xikan'we na minhlango yin'wana leyi tiphinaka hi timfanelo leti faneleke ta nhlangano eka ndzawulo yo karhi;

“**ololoxa**” swi vula ku eneriseka hi xitshunxo eka xivilelo xa mutirhi;

“**vuyimeri**” swi vula mutirhi kulobye, muyimeri kumbe muofisiri wa nhlangano wa vatirhi lowu amukeriwaka

B. XIKONGOMELO NA XIKOMBELO

1. Xikongomelo xa endlelo ra xivilelo i ku fikelela vuxaka bya vatirhi bya kahle no lulamisa swivilelo eka mintirho ya vaaki hi ku hetisisa swikongomelo swo masungulo ya endlelo lawa ku nga—

(a) ku sungula eka xiyenge xa 196 (4) (f) (ii) xa Vumbiwa lebyi nyikaka Khomixini ku lavisisa swivilelo swa vatirhi eka mintirho ya vaaki mayelana na swiendlo swa vaofisiri kumbe ku tluriwa, no ringanyeta switshunxo;

(b) ku sungula eka xiyenge xa 11 xa Nawu wa Mintirho ya Vaaki, 1997 (Nawu wa 46 wa 1997), lowu nyikaka matimba eka Khomixini endla Milawu ku tirhana na swivilelo;

(c) ku tlakusa—

(i) ku hatlisisa, ku ka u nga heli mbilu na ku ringana ka makhomelo ya swivilelo;

(ii) vuxaka bya vatirhi;

(iii) xitshunxo xa swivilelo ha xin'we xin'we eka xiyimo xa le hansi xa ndzawulo.

C. KU FAMBISA XIVILELO

1. Xivilelo xi fanele ku ololoxiwa hi muthori naswona ku fanele ku langutisisiwa masungulo ya xona.
2. Muthori u fanele ku vona leswaku xivilelo xi ololoxiwa hi ndlela ya kahle, yo ka yi nga voyameli tlhelo ro karhi na leswaku milawu ya vululami ya landzeleriwa.
3. Endlelo ku fanele ku va leri pfunaka no pfumelela muthori na mutirhi ku lulamisa ku pfumala ku eneriseka.
4. A ku na mutirhi la nga ta xanisiwa kumbe ku languteriwa ehansi ku ya hi nghohe, hi ku kongoma kumbe ku nga ri hi ku kongoma hi xivangelo xo vika xivilelo.
5. Loko ku tshinyiwa swi endliwa ehenhla ka mutirhi, endlelo ra mutirhi ro ololoxa mhaka mayelana na ku tshinyiwa a swi nge yimisi endlelo ro tshinya.
6. Xivilelo xi fanele ku tsariwa naswona swiboho hinkwaswo leswi tekiwaka swi fanele ku tsariwa.
7. Mutirhi a nga pfuniwa hi muyimeri.

D. KU LANDZELELA MINKARHI LEYI PIMIWEKE

1. Hi ku kumisisa ku landzelela minkarhi leyi pimiweke, leswi swi fanele ku hlanganisiwa hi ku ka ku nga katsiwi siku ro sungula na ku katsa siku ro hetelela.
2. Mavandla ya fanele ku landzelela minkarhi leyi vekiweke eka endlelo leri, handle ka loko va twanana ku engetela nkarhi.
3. Xivilelo xi fanele ku vikiwa ku nga si hela 30 wa masiku ku sukela siku leri mutirhi a lemukeke leswaku xiendlo kumba ku tluriwa hi muofisiri swi humelerile leswi n'wi tshikilelaka .
4. Mutirhi a nga koxa leswaku xivilelo xa yena xi hundziseriwa eka Khomixini ku nga si hela 10 wa masiku endzhaku ko amukela xiboho xa vulawuri byio nyika matimba.

E. KU NYIKA MAHUNGU

1. Muthori u fanele ku nyika mahungu laya faneleke mutirhi leswaku a endla xivilelo, loko a komberiswa.
2. Ku nyika mahungu walawo swi ya hi swipimelo leswi vekiweke hi nawu.
3. Mutirhi u fanele ku nyikiwa mahungu hi xiyimo xa xivilelo xa yena na ndzima leyi endliweke mayelana na siku ra mapulanelo yo hetisisa.
4. Muthori u fanele ku nyika mutirhi khopi ya fomo ya xivilelo ku suka eka xiyimo xa vulawuri byin'wana na byin'wana lebyi tirhaneke na xivilelo.

F. SWIYIMO SWA NDZAWULO SWO OLOLOXA XIVILELO

1. Mutirhi u fanele ku vika xivilelo xa yena eka mutirhi loyi a nyikiweke matimba yo kondletela xitshunxo xa xivilelo eka ndzawulo.
2. Fomo leyi vekiweke ya Annexure A yi fanele ku tirhisiwa loko xivilelo xi endliwa.
3. Mutirhi la nyikiweke matimba u fanele ku tihlanganisa na swiyenge leswi faneleke swa vulawuri bya ndzawulo ku ringeta ku ololoxa xivilelo.
4. Xivilelo xi nga ololoxiwa hi munhu un'wana na un'wana wo suka eka swiyenge leswi faneleke swa vulawuri loyi a nga na vulawuri byo lerisa ku endla tano.
5. Mutirhi loyi a endlaka xivilelo a nga tivisa mutirhi loyi a nyikiweke matimba hi xiyimo xa yena na ndzima leyi endliweke mayelana na xitshunxo xa xivilelo.
6. Loko xivilelo xi nga ololoxiwi ku enerisa mutirhi xityisiso xi ta tsariwa hi mutirhi la nyikiweke matimba.
7. Loko xivilelo xi nga ololoxiwi, vulawuri byo nyika matimba byi fanele ku tivisa munhu la endleke xivilelo ku ya hi mfanalo.
8. Ndzawulo (ku katsa vulawuri byo nyika matimba) yi na 30 wa masiku yo tirhana na xivilelo. Nkarhi wu nga engeteriwa hi ntwanano lowu tsariweke.
9. Loko mutirhi la endleke xivilelo a byeriwe hi mbuyelo wa xivilelo naswona a nga eneriseki—
  - (a) u fanele ku tivisa vulawuri byo nyika matimba hi ku tsala ku nga si hela 10 wa masiku;
  - (b) hi ku landza xiyenge xa 35 (1) xa Nawu wa Mintirho ya Vaaki, 1994, vulawuri byo nyika matimba byi fanele ku rhumela xivilelo na matsalwa laya faneleke eka Khomixini ya Mintirho ya Vaaki ku kuma xiringanyeto ku nga si hela ntlhanu wa masiku byi tivisiwe hi mutirhi la endlaka xivilelo.

10. Loko xivilelo xi ri na ku khomiwa entirhweni hi ndlela yo ka yi nga amukeleki tanihi leswi swi hlamuseriwaka eka Nawu wa Vuxaka bya le Mintirhweni, 1995, mutirhi a nga tivisa vulawuri byo nyika matimba hi ku tsala kunene leswaku u tsakela ku tirhisa endlelo ra xitshunxo xa dzolonga leri kumekaka eka Vumbiwa byo Kondletela ku Bindzula bya Mintirho ya Vaaki kumbe huvo ya xiyenge leyi faneleke (xihi kumbe xihi lexi faneleke) na Khomixini ya Mintirho ya Vaaki yi nge langutisi xivilelo.
11. Loko ku ri na ku hluleka eka xiphemu xa ndzawulo ku hlamula eka xivilelo hi nkarhi lowu boxiweke eka Nawu wa F8, muofisiri la endleke xivilelo a nga endla xivilelo na—
  - (a) Khomixini; kumbe
  - (b) laha mhaka ya le mintirhweni yi nga fambisiwangiki kahle, u ta endla xivilelo na Huvo yo Kondletela ku Bindzula ya Mintirho ya Vaaki (xihi kumbe xihi lexi faneleke) hi ku landza endlelo ro ololoxa dzolonga.

G. KU HUNDZISELA EKA KHOMIXINI

1. Loko Khomixini yi amukele mahungu hinkwawo ku suka eka vulawuri byo nyika matimba, yi fanele ku langutisa xivilelo xexo ku nga si hela 30 wa masiku no tivisa vulawuri byo nyika matimba hi xiringanyeto na swivangelo swa xiboho swi fanele ku tsariwa ehensi.
2. Loko ku amukeriwa xiringanyeto xa Khomixini, vulawuri byo nyika matimba byi fanele, ku nga si hela ntlhanu wa masiku byi tivisa mutirhi na Khomixini hi xiboho xa yena lexi tsariweke.

H. SWIVILELO SWA NHLOKO YA NDZAWULO

1. Loko nhloko ya ndzawulo yi ri na xivilelo, yi nga —
  - (a) tanihi nhloko ya ndzawulo ya tiko, yi rhumela xivilelo eka Presidente; kumbe
  - (b) tanihi nhloko ya ndzawulo ya xifundzha, yi rhumela xivilelo eka Holobyenkulu.
2. Presidente kumbe Holobyenkulu u na 30 wa masiku yo tirhana na xivilelo. Nkarhi wu nga engeteriwa hi ku twanana.
3. Nawu wa F9 na 10 wu ta hlaza ku cinca loku lavekaka ku ya hi vundzeni, wu ta tirha eka swivilelo hinkwaswo swa nhloko ya ndzawulo.

I. VUKAMBERI

1. Nhloko ya ndzawulo yi fanele ku vona leswaku xitshunxo xa xivilelo xa kamberiwa hi ku hlayisa rhekhodo ya nhlayo ya swivilelo leswi ololoxiweke ku sukela loko lembe ri sungula no nyika xiviko eka Khomixini kan'we endzhaku ka 6 wa tin'hweti.
2. Khomixini yi fanele ku vika eka vufambisi bya swivilelo na ku koteka ka endlelo ra swivilelo kwalomu ka kan'we hi lembe eka Palamende na hi mintirho ya yona yi fanele ku vika eka palamende ya Xifundzha.

J. MAENDLELO MAN'WANA

Loko xivilelo xi endliwa hi ku landza endlelo leri, mutirhi la endleke xivilelo u fanele ku boxa loko a tirhisa endlelo rin'wana.

K. SWIPIMELO SWA MACINCELO

1. Xivilelo lexi endliweke ku nga si hlanganisiwa Milawu, ku nga si fika ti 1 Mawuwana 1999, ku ta tirhaniwa na xona kutani xi hetiswa tanihi loko Milawu ya Mintirho ya Vaaki yi nga herisiwangi.
2. Xivilelo lexi endliweke ku nga si hlanganisiwa milawu ya swivilelo, ku ta tirhaniwa na xona kutani xi hetiswa ku ya hi Milawu ya Swivilelo leyi hlanganisiweke eka *Government Gazette* No. 20231 ya 1999.

L. SIKU RO SUNGULA KU TIRHA

Siku ro sungula ku tirha ka Milawu leyi, swi ta ya hi ku pfumeleriwa ka Nawu wa K, 19 Ndzhati 2003.

XIPHEMU XA C: MAHUNGU YA VUWENA

Xi ta tatiwa hi mutirhi la endleke xivilelo:

Mavito na Xivongo : _____
Nomboro ya PERSAL : _____
Ndzawulo leyi ku tholeke : _____
Vulawuri : _____
Rhenke : _____
Siku leri u tiveke xiendlo xa : _____
Muofisiri kumbe ku tluriwa : _____
Nomboro ya vutihlanganisi : Riqingho _____ Fekisi _____
Vito ra muyimeri (laha swi faneleke) : _____
Nomboro ya vutihlanganisi ya muyimeri : Riqingho _____ Fekisi _____
Vito ra nhlngano wa vatirhi (laha : swi faneleke)
Tinomboro ta vutihlanganisi : Riqingho _____ Fekisi _____

XIPHEMU XA B: VUXOKOXOKO BYA XIVILELO

Xi ta tatiwa hi mutirhi la endleke xivilelo:

Xana u vilela hi yini? (Loko ndhawu leyi nga laha hansi yi nga eneli namarheta pheji rin'wana):

_____
_____
_____
_____

Xana u ringanyeta xitshunxo xa njhani?

_____
_____

YI SAYINIWE: _____
MUTIRHI _____ **SIKU** _____

Rhasiti yo amukela fomo ya xivilelo na khopi leyi nyikiweke muthoriwa la nga na xivilelo

_____
_____

MUTIRHI LA NGA NA MATIMBA	SIKU
Vito:	
Xiyimo xa ntirho:	
XIPHEMU XA C: SWITSHUNXO SWA XIVILELO: SWIYIMO	

TINOTSI:

Xiphemu lexi xa fomo xi nyika ku hambana ka swiyimo swa vulawuri ku ringeta ku ololoxa dzolonga. Hambani swi ri tano, a ku na swiyimo leswi bohiweke swo ololoxa xivilelo. Swi ta ya hi xiyimo, phepha rin'we kumbe mambirhi laha hansi ya ta lava ku tatiwa.

Loko xivilelo xinga ololoxeki ku fika eka xiyimo xa nhloko ya ndzawulo, xi fanele ku yisiwa eka vulawuri byo nyika matimba (xik. phepha leri nga laha hansi leri hlamuselaka hi vulawuri byo nyika matimba ri fanele ku tatiwa).

Xivilelo xi fanele ku ololoxiwa hi swiyimo hinkwaswo leswi faneleke (ku katsa vulawuri byo nyika matimba) ku nga si hela 30 wa masiku, handle ka loko nkarhi wu engeteriwile ku ya hi ntwanano wa muthoriwa la endleke xivilelo.

(Xiphemu xa C xi ya mahlweni)	
XIYIMO: MUTIRHI LA NGA NA MATIMBA -----	
<i>Xi tatiwa hi mutirhi la nga na matimba</i>	
Vito	: _____
Xiyimo xa ntirho	: _____
Nomboro ya Riqingho	: _____
Fekisi	: _____
Xana xivilelo xi ololoxiwile? Ina E-e	
Loko ku ri ina, nyika vuxokoxoko bya ntwanano (Loko ndhawu leyi nga laha hansi yi nga eneli namarheta pheji rin'wana)	
_____	
_____	
_____	
YI SAYINIWE:	_____
MUTIRHI LA NGA NA MATIMBA	SIKU
<i>Xi ta tatiwa hi mutirhi</i>	
Xana xivilelo xi ololoxiwile? Ina E-e	
Xana u na swiringanyeto swin'wana?	
_____	
_____	
_____	
YI SAYINIWE:	_____
MUTIRHI	SIKU

(Xiphemu xa C xi ya mahlweni)	
XIYIMO: VULAWURI BYO NYIKA MATIMBA	
<i>Xi ta tatiwa hi vulawuri byo nyika matimba</i>	
Xiboho mayelana na xivilelo na swivangelo swa xiboho (Loko ndhawu leyi nga laha	

hansi yi nga eneli namarheta pheji rin'wana)

YI SAYINIWE:

VULAWURI BYO NYIKA MATIMBA SIKU

Xi ta tatiwa hi mutirhi la endlaka xivilelo

Xana xivilelo xi ololoxiwile? Ina E-e

Loko ku ri e-e, hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini u nga enerisekangi:

YI SAYINIWE:

MUTIRHI SIKU

Xanau lava leswaku xivilelo xi hundziseriwa eka Khomixinara wa Mintirho ya Vaaki?

Ina E-e